

Konteksty maski. Na marginesie rozważań ks. Edwarda Wojtusiaka na temat munduru społecznego

The contexts of mask. On another note to the considerations
of Rev. Edward Wojtusiak on the social uniform

Cezary W. Domański^a

^a Prof. ucz. dr hab. Cezary W. Domański, <https://orcid.org/0000-0003-2408-0706>
Instytut Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Abstrakt: Przed czterdziestoma laty ukazał się w czasopiśmie *Kultura i Społeczeństwo* esej socjologiczny autorstwa księdza Edwarda Wojtusiaka (1905-1983) na temat „munduru społecznego”. Zawiera on refleksje nad kształtowaniem się osobowości społecznej człowieka, zainspirowane poglądami Józefa Chalasińskiego. Pojęcie munduru społecznego nawiązuje do tych koncepcji, które postrzegają życie społeczne na podobieństwo dramatu wystawianego w teatrze. Wiodącym tematem eseju jest wielostronne przedstawienie problemu „maski” w ujęciu formalnym i materialnym, jako pojęcia wykorzystywanego przez psychologów, filozofów, socjologów i lekarzy na wyjaśnienie różnych aspektów wyrażania siebie przez człowieka w kontaktach społecznych. Wykorzystane zostały poglądy klasyków takich jak Richard Müller-Freienfels, Karl Jaspers, Otto Tumlirz, Ludwig Klages, Paul Guillaume, Ernst Harms i Carl Gustav Jung. Odwołując się do wspomnianej metafory teatralnej można przyjąć, że w najogólniejszym ujęciu tematu maska rozumiana jest jako znak albo system znaków komunikujących różne aspekty ludzkiej osobowości „na scenie życia”. Obecna sytuacja pandemiczna spowodowała, że pojęcie maski funkcjonujące dotychczas głównie jako termin rozważań teoretycznych został uzupełniony szeregiem nowych znaczeń związanych z jej powszechnością oraz koniecznością przedmiotowego używania w różnych sytuacjach życia codziennego. Należy tu między innymi jej wpływ na komunikację interpersonalną oraz związek z wyrażaniem skrajnych postaw wobec zagrożenia epidemiologicznego, manifestowany poprzez zakładanie lub niezakładanie maski w miejscach publicznych. W artykule przedstawiono wyniki wybranych badań psychologicznych z lat 2020-2021 nad wpływem noszenia masek na odczytywanie emocji z wyrazów twarzy oraz skonfrontowano użyteczność klasycznych teorii dotyczących maski w wyjaśnianiu i poszukiwaniu nowych aspektów badań dla tego ważnego treściowo konstruktów z obszaru nauk społecznych. Bogaty treściowo esej księdza Edwarda Wojtusiaka wydaje się być dobrym punktem wyjścia do eksploracji zagadnienia, a zbliżająca się okrągła rocznica jego publikacji skłania do nawiązania do tego tekstu.

Słowa kluczowe: maska, mundur społeczny, osobowość społeczna, komunikacja interpersonalna, ks. Edward Wojtusiak

Abstract: Forty years ago the *Kultura i Społeczeństwo* magazine published a sociological essay by Reverend Edward Wojtusiak (1905-1983) on the subject of “social uniform”. It contains reflections on the shaping of human social personality, inspired by the views of Józef Chalasiński. The concept of social uniform refers to those concepts perceiving social life as if it were a drama staged in a theater. The leading topic of the essay is a multifaceted presentation of the issues of “mask” in formal and material terms, as a concept used by psychologists, philosophers, sociologists and practitioners to explain various aspects of human expression in social contacts. The views of classics such as Richard Müller-Freienfels, Karl Jaspers, Otto Tumlirz, Ludwig Klages, Paul Guillaume, Ernst Harms and Carl Gustav Jung were used. Referring to the aforementioned theatrical metaphor, we can assume that in the most general approach to the subject, a mask is understood as a sign or a system of signs communicating various aspects of human personality “on the stage of life”. Due to the current pandemic situation, the concept of mask, previously functioning mainly as a term of theoretical considerations, has been supplemented with a number of new meanings related to its universality and the necessity to use it in various situations of our everyday life. This includes, among other things, its impact on interpersonal communication and the relationship with the expression of extreme attitudes towards epidemiological threats, manifested by putting on or refusing to wear a mask in public places. The article presents the results of selected psychological studies from 2020-2021 on the impact of wearing masks on reading emotions from facial expressions, and confronts the applicability of classic mask theories in explaining and searching for new research aspects for this content-relevant construct in the field of social sciences. Rich in content the essay by Rev. Edward Wojtusiak seems to be a good starting point for the exploration of the issue, and the upcoming anniversary of its publication prompts us to refer to this text.

Keywords: mask, social uniform, social personality, interpersonal communication, Rev. Edward Wojtusiak

Wstęp

Czterdzieści lat temu ukazał się w czasopiśmie „Kultura i Społeczeństwo” esej socjologiczny księdza Edwarda Wojtusiaka (1982) poświęcony problemowi „munduru społecznego”. Autor, który był doktorantem wybitnego socjologa polskiego Józefa Chałasińskiego oparł rozważania na poglądach swojego mistrza. Praca księdza Wojtusiaka, zyczliwie przyjęta przez środowisko socjologiczne w momencie jej ogłoszenia, w dalszej perspektywie czasowej „zawisła w próżni”. Przez ponad trzy dekady nie doczekała się cytowań ani polemiki, nie mówiąc już o próbie rozwinięcia jej tez i włączenia ich do dyskusji na temat osobowości społecznej. Można powiedzieć, że zasiłała ona obszar „nauki niekontynuowanej”, do którego trafiają idee i badania, które nie znalazły nikogo, kto by je podjął i twórczo rozwijał (Domański, 2014).

Być może teoria „uniformy” czy też „munduru” społecznego nie jest zbyt atrakcyjna dla współczesnych socjologów, zawiera jednak elementy interesujące dla psychologów, na przykład rozważania dotyczące maski (stanowiącej jeden z jej podstawowych elementów). Niespodziewanie bowiem, obecna sytuacja pandemiczna, której ekonomiczne, społeczne i psychologiczne skutki odczuwane są na całym świecie, otworzyła nowy obszar badań. Maską, tym razem nie jako konstrukt teoretyczny lecz jako realny przedmiot, gra w tym dramacie „czasów zarazy” jedną z głównych ról. Oto abstrakcyjne dotąd pojęcie, służące do opisanego pewnych zachowań i postaw przyjmowanych w życiu społecznym, stało się desygnatem powszechnie używanego utensylium ochrony osobistej. To przejście od pojemnej w znaczenia naukowej metafory do przedmiotu codziennego użytku zostanie dalej szerzej omówione. Warto szczególnie zastanowić się nad tym, czy i w jaki sposób teoretyczne ujęcia funkcji maski w życiu jednostki i społeczności sprawdziły się w kontekście nowej roli jaką od niedawna zaczęła ona pełnić w życiu społecznym. Wykład księdza Edwarda Wojtusiaka na temat „munduru społecznego” jest tu o tyle przydatny, że uporządkował on wiedzę na temat różnych jej rodzajów i wynikających z tego znaczeń.

Słowo o księdzu Wojtusiaku

Życiorys księdza Wojtusiaka był kilkakrotnie publikowany w słownikach biograficznych, m. in. przez Nowaka (2004), Adamek (2007) i Szymańskiego (2011). W 2007 ukazało się w „Roczniku Sądeckim” artykuł o nim napisany przez ks. W. Taraska. Prace te można uzupełnić wykorzystując niepublikowane dotąd źródła metrykalne z Archiwum Narodowego w Krakowie, które dostarczają nowych, nieznanych dotąd danych. Edward Jakub Wojtusiak urodził się 26 lipca 1905 w śródmieściu Krakowa w domu przy ul. Basztowej 9. Był pierworodnym synem Stanisława, urzędnika kolejowego i pocztowego oraz Salomei Gołąb. Dnia 6 sierpnia tegoż roku został ochrzczony w krakowskiej parafii św. Szczepana w Krakowie przez księdza Andrzeja Kościółka (wcześniej wikariusza parafii w Andrychowcu). Miał siostrę i dwóch braci. Jeden z nich, Julian (1910-1985), był późniejszym inżynierem i oficerem zawodowy artylerii przeciwlotniczej. Przed wojną stacjonował w Toruniu, a po jej wybuchu uczestniczył w bitwie nad Bzurą. Był jeńcem oflagu w Murnau¹.

Edward Wojtusiak uczył się w szkołach w Krośnie i Mielcu, a następnie w I Państwowym Gimnazjum w Tarnowie. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w roku 1924 wstąpił do tamtejszego Wyższego Seminarium Duchownego. W czerwcu 1928 otrzymał w katedrze tarnowskiej święcenia kapłańskie z rąk bpa Leona Wałęgi. Jako neoprezbiter został wikarym w kościele parafialnym w Nowym Sączu. Od roku 1932 był proboszczem w parafii Ochotnica Górna. Cztery lata później został przeniesiony do parafii Barcice. Jego zainteresowania socjologią religii zaowocowały napisaniem pracy „Socjologiczne podstawy Akcji Katolickiej: próba syntezy”, która została wydana w 1934 roku przez Księgarnię Św. Wojciecha w Poznaniu. W roku 1937 rozpoczął studia socjologiczne na Uniwersytecie Warszawskim. Ze względu na koszty, a także trudność w pogodzeniu nauki z posługą kapłańską zrezygnował niebawem

1 Archiwum Narodowe w Krakowie: Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Szczepana w Krakowie z lat 1904, 1905 i 1910.

z probostwa w Barcicach. W tymże roku opublikował w Tarnowie studium „Modlitwy mszalne – szkoła apostołstwa”, która następnie była zalecana przez władze diecezjalne jako lektura do wykładów prowadzonych przez członków Akcji Katolickiej². W roku 1939, zgłaszając władzy zwierzchniej fakt, że składa ostatnie z przepisanych na studiach egzaminów, ks. Wojtusiak złożył prośbę o objęcie wakującego probostwa w diecezji. W czerwcu 1939 roku został przydzielony do parafii w Dobrej koło Limanowej. Od pierwszych tygodni posługi dał się poznać jako skuteczny zarządca majątkiem i dobry animator życia parafialnego. Patriotyczne kazania, których nie zaprzestał po wybuchu wojny, mimo zagrożenia ze strony okupanta, były przyczyną jego aresztowania w roku 1941 przez gestapo. Początkowo był więziony w Nowym Sączu i Tarnowie. W kwietniu tegoż roku wysłano go obozu Auschwitz, a stamtąd po miesiącu przewieziono do obozu w Dachau, w którym przebywał do jego wyzwolenia, w kwietniu 1945 roku. Kolejny rok spędził we Francji, gdzie był kapelanem w obozie repatriacyjnym Paris V oraz studiował socjologię na Sorbonie. W lipcu 1946 powrócił do swojej parafii w Dobrej. Powierzono mu funkcję dziekana Dekanatu Tymbarskiego. Uzyskał zgodę na kontynuowanie studiów w Uniwersytecie Łódzkim, na którym w roku 1947 otrzymał tytuł magistra filozofii w zakresie socjologii, a w 1950 zdobył stopień doktora na podstawie dysertacji „Genealogia społeczna duchowieństwa diecezji tarnowskiej”. W okresie powojennym ks. Edward Wojtusiak należał do Polskiego Związku Byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego i Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Opublikował wiele prac z zakresu socjologii religii i kultury oraz metodologii socjologii i nauk pomocniczych historii. W roku 1978 otrzymał Nagrodę im. Brata Alberta „za utworzenie wzorowego muzeum parafialnego w Dobrej koło Limanowej”. Tę izbę pamięci założył jeszcze w roku 1956 i przez wiele lat był jej kustoszem. W roku 1980 został na własną prośbę zwolniony z funkcji proboszcza parafii

w Dobrej. Planował kontynuować swoje pisarstwo naukowe, a także opracować kronikę parafialną. Tych planów nie zdążył jednak zrealizować. Zmarł 6 grudnia 1983 roku w szpitalu w Limanowej, kilka godzin po wypadku samochodowym, któremu uległ na osiedlu Biernaty w Dobrej.

Magdalena Adamek (2007), z której artykułu zaczerpnięto większość powyższych informacji biograficznych, napisała: W działalności ks. E. Wojtusiaka wystąpiła wyraźna korelacja pomiędzy pracą duszpasterską, naukową i społeczną. Mimo że wiara była dla niego wartością nadrzędną, to przez pryzmat nauki starał się dostrzegać lepsze możliwości wypełniania obowiązków kapłańskich i realizacji zadań społecznych. [...] Na wszystkie przejawy życia społecznego i religijnego patrzył z pozycji socjologa dlatego widział i wytykał anachronizmy postaw i działań nawet w łonie Kościoła” (tamże, s. 365).

1. Mundur społeczny

Rozprawa „Z problematyki munduru społecznego” jest wyróżniającym się dziełem w twórczości ks. Edwarda Wojtusiaka. Pojęciem osiowym tego eseju był „mundur”, który w pracach socjologicznych pojawia się w dwóch ujęciach. Pierwsze z nich, dosłowne, dotyczy społecznej funkcji munduru jako rodzaju stroju (ubioru), służącego do identyfikacji określonej grupy ludzi. Jest to ujęcie analizowane na przykład przez Nathana Josepha i Nicholasa Alexa (1972) w ich wielokrotnie cytowanym artykule *The Uniform: A Sociological Perspective*. Nadaje ono „mundurowi” cech narzędzia ułatwiającego wyróżnienie pewnych zbiorowości poprzez zdefiniowanie ich granic oraz ułatwienie zrozumienia hierarchii ich członków. W ujęciu drugim, które jest tematem niniejszych rozważań, określenie „mundur” ma znaczenie metaforyczne, zaś opisujący go przymiotnik („społeczny”) oznacza jego funkcję w szeroko pojętej zbiorowości.

Refleksje na temat „munduru społecznego” pojawiają się w pracy wspomnianego wyżej Józefa Chałasińskiego (1969), który pisał, że „Każdy zachowuje

2 Praca ta jest obecnie zapomniana i pomijana w bibliografiach publikacji ks. Edwarda Wojtusiaka, choć była ważnym przyczynkiem do objaśniania istoty obrzędów Mszy świętej.

się tak, jak tego wymaga mundur, ubiór, który jest podstawą obowiązującego jednostkę portretu. Mundur to nie tylko ubranie, to całokształt zwyczajów i idei, które składają się na człowieka jako istotę społeczną. Im mundur jest lepiej dopasowany tym mniej się go odczuwa” (tamże, s. 95). Mundur społeczny jest kształtowany przez epokę, zmienia się więc na przestrzeni dziejów. Jednostka musi „przyodziać się” w aktualną postać tego munduru, bo jeśli tego nie uczyni, będzie miała problem z dostosowaniem się do społeczeństwa. Mundury społeczne różnicują się jednak w danym okresie pod wpływem antagonistycznych ideologii. Członkowie różnych grup zobowiązani są do noszenia przypisanych im mundurów społecznych. Człowiek przyzwyczaja się do tego, że jego społeczny uniform utkany jest z różnych ról i postaw. Zrozumienie tej struktury pozwala poznać istotę munduru społecznego, pośrednio zaś „zrozumieć społeczną osobowość człowieka i jego udział w dramacie życia” (Wojtusiak, 1982, s. 108).

Nie rozwijając szerzej tego wątku warto jednak zauważyć, iż analogia „odzieżowa” tożsamości społecznej człowieka pojawia się również w rozważaniach innych autorów. Na przykład Roman Zawadzki (2010) charakteryzuje ten aspekt tożsamości, który zwany jest także czasem tożsamością zadaną: „Tożsamość społeczną można [...] uznać za swego rodzaju okrycie, osłonę, okalającą prawdziwe wnętrze ludzkiej psychiki. Może więc być społeczną ozdobą, maską, kamuflażem, pancernem, wyzwaniem, prowokacją, makijażem; odmian form można mnożyć bez liku” (tamże, s. 105). Pojęcie maski ma więc ściśle związki z teorią munduru społecznego, co znacząco wyjaśnia jej dominujące miejsce w poglądach na formowanie i wyrażanie się osobowości społecznej.

2. Powszechność maski

W inspirującej i wciąż aktualnej w swej wymowie książce *Poznanie chorego* Antoni Kępiński (1989) pisał: „Życie społeczne, zwłaszcza w swoich powierzchownych kontaktach, które stanowią przytłaczającą większość interakcji w życiu człowieka, zmusza do używania *maski*. Można przez nią rozumieć powierzchowne warstwy psychiki – sposoby zachowania się

i reagowania związane z konkretną sytuacją lub rolą społeczną” (tamże, s. 46). Także książdz Wojtusiak traktował problem masek jako jedno z zagadnień warsztatu socjologicznego (za: Tarasek, 2007). Oprócz obszernego szkicu na ten temat, który pozostawił w rękopisie, poświęcił problemowi masek społecznych większą część swojego eseju. Warto nawiązać do tej wiedzy, którą zgromadził bazując na pracach klasyków, i zastanowić się na ile jest ona pomocna, czy może nawet aktualna dziś, gdy maska przestała być tylko słowem-przenośnią, teatralnym lub balowym rekwizytem, albo pamiątką z wizyty w egzotycznych krajach, a stała się jednym z symboli dwóch ścierających się postaw czasu pandemii. Jeśli wcześniej problem maski dotyczył głównie ukrywania swej prawdziwej natury (czy twarzy) przed otoczeniem, o tyle obecnie nabral on całkiem nowych znaczeń czego dowodzą badania psychologów przytoczone w dalszej części tego tekstu.

Jak już wspomniano, w tradycyjnym ujęciu zagadnienie maski można rozpatrywać od strony formalnej i materialnej. Książdz Edward Wojtusiak dość szczegółowo rozpisał te możliwości, odwołując się głównie do prac psychologów, filozofów i psychiatrów, takich jak: Richard Müller-Freienfels, Karl Jaspers, Otto Tumlirz, Ludwig Klages, Paul Guillaume, Ernst Harms i oczywiście Carl Gustav Jung. Maskę analizowaną od strony formalnej dotyczy ludzkiej jaźni, a właściwie odbitego w niej obrazu rzeczywistości, który może być niemaskowany, zamaskowany lub zafałszowany. Natomiast maski rozpatrywane w aspekcie materialnym, czyli z uwzględnieniem materii, w której są wyrażona, dzielą się na maski fizjonomiczne (wygląd), lingwafoniczne (mowa), kostiumowe (strój), rezydencjalne (mieszkanie), pozycyjne (pozycja społeczna), zewnętrzno-ideologiczne (gdy prezentowana ideologia sprzeczna jest z osobistym przekonaniem) i zewnętrzno-etyczne (gdy prezentowana postawa moralna niezgodna jest z rzeczywistym postępowaniem moralnym) (Wojtusiak, 1982). Nie sposób nie zauważyć, że w takim ujęciu, które autor zaczerpnął głównie z lektury dzieł Karla Jaspersa, pojęcie maski staje się synonimem licznych cech, przedmiotów i czynności towarzyszących człowiekowi, za pomocą których kreuje on u innych (a może i przed samym sobą) obraz swojej

osobowości. Ponadto z obecnością masek w życiu społecznym wiążą się dwa typy czynności, jakimi są „maskowanie” i „demaskowanie”, a ich powszechność prowadzi do konstatacji, że nie są one niczym więcej niż tylko rodzajem gry, w której uczestniczą wszyscy i odbywa się wszędzie.

Jest rzeczą ciekawą, że chociaż trudno jest doszukać się jakichś prostych analogii między koncepcją maski jako elementu munduru społecznego, a obecną sytuacją, w której uprzedmiotowiona maska stała się podstawą nowych problemów, to jednak przynajmniej w jednym aspekcie widoczna jest pewna analogia. Zawiera się ona w reakcjach grupowych, w formie konfliktów międzygrupowych i śródgrupowych powstających wskutek „noszenia” masek. Choć więc w teorii, którą wyłożył ksiądz Wojtusiak, konflikty wokół maski mają inne źródło i znaczenie społeczne (dotyczą rodzaju maski, rozumianej jako podzielenie określonego światopoglądu), niż spór o sens zakładania maski (przedmiotu ochrony osobistej) w okresie pandemii, w sumie są one wyrazem walki ideologicznej.

3. Nowe oblicze maski

Typologia masek, przedstawiona przez księdza Wojtusiaka, mimo że bardzo szeroka i pojemna w elementy, nie obejmuje wszystkich kontekstów, w których maska zafunkcjonowała w kulturze i życiu społecznym, jak również nie pozwala sklasyfikować wszystkich problemów, które ujawniły się w interakcjach międzyludzkich z powodu jej powszechnego (i obowiązkowego) stosowania. Oporu nie było dopóki zakładano ją z własnego wyboru, a nie narzuconego odgórnie, urzędowego nakazu. Pandemia stworzyła rzeczywistość społeczną, w której dotychczasowe, teoretyczno-spekulatywne rozważania na temat rodzajów i funkcji maski zostały poszerzone o nowe treści. W latach 2020-2021 opublikowano szereg artykułów, które sygnalizują pojawienie się nieznanych dotąd problemów psychologicznych wynikających z nowych zasad kontaktów między ludźmi. Kilka z tych prac, który opisują jeden tylko wątek, warto jest tu wspomnieć.

Claus-Christian Carbon (2020) z zespołem badał wpływ jaki noszenie masek na twarzy ma w odczytywaniu emocji osoby tak zabezpieczonej. Badani oceniali ekspresję emocjonalną losowo prezentowanych twarzy wyrażających różne przeżycia (złość, zniesmaczenie, strach, szczęście, smutek, stan neutralny) gdy była ona w pełni widoczna lub zakryta półmaską. W tym drugim przypadku wyraźna była niższa trafność odczytywania emocji oraz mniejsza pewność własnej oceny. Co więcej, badacze odkryli pewne wzorce dezorientacji polegające na błędnej interpretacji twarzy osób zdegustowanych jako wyrażające złość oraz ocenianie wyrazów takich emocji jak radość, smutek i złość jako neutralnych (a więc w praktyce oznacza to problem z rozpoznawaniem aktualnych przeżyć interlokutora) (tamże).

W kontekście wymogu noszenia masek także w placówkach szkolnych i pedagogicznych ważne wydają się wyniki badań nad ich wpływem na socjalizację dzieci. Otrzymane wyniki wcale nie są jednoznaczne. A. L. Ruba i S. D. Pollak (2020) już na początku pandemii zwrócili uwagę na implikacje społeczne noszenia masek na twarzy przez dzieci konstruując eksperyment, w którym uczniom szkolnym (w wieku 7 do 13 lat) pokazywano twarze zakryte częściowo przez okulary przeciwsłoneczne, półmaski oraz całkowicie odkryte. Badacze stwierdzili, że „dzieci nadal potrafiły wyciągać dokładne wnioski na temat emocji, nawet gdy części twarzy były zakryte. Dane te sugerują, że [...] jest mało prawdopodobne, aby maski dramatycznie zaburzały interakcje społeczne dzieci w ich codziennym życiu” (Ruba, Pollak, 2020, s. 1).

Powyższa konstatacja nie została potwierdzona przez zespół który tworzyły M. Gori, L. Schiatti i M.B. Amadeo (2021), prowadzące badania nad zdolnością dzieci w wieku 3 do 5 lat do rozpoznawania emocji wyrażanych przez rysy twarzy osób z otoczenia. Autorki doszły do wniosku, że sytuacja wymuszona stosowaniem określonych środków ochrony osobistej może mieć poważny wpływ na rozwój rozumowanie społecznego i emocjonalnego małych dzieci, w związku z czym rozwój ich zdolności społecznych powinien być uważnie monitorowany. Nawet jeśli tego rodzaju wnioski wydają się zbyt daleko idące warto przypomnieć eksperymenty nad reakcją niemowląt na ekspresję mimiczną opiekunów,

które potwierdzają jak ważny jest to obszar kształtowania się relacji społecznych. Problem zdaje się być o tyle istotny, że inne niż wcześniej wspomniane badania dzieci w nieco starszym wieku potwierdzają zaburzenie skutecznej komunikacji niewerbalnej, w tym odczytywanie tak ważnych emocji jak wstęś, strach i smutek, spowodowane noszeniem masek na twarzy (Carbon, Serrano, 2021).

Równie ciekawe są wyniki przedstawione przez J. L. Scheid i in. (2020), którzy badali fizjologiczne i psychologiczne konsekwencje noszenia masek w związku z wymogami okresu pandemii. Jakkolwiek ich badania dotyczyły sytuacji w Stanach Zjednoczonych, wnioski te można zgeneralizować na inne populacje. Zdaniem autorów wyraźny jest wpływ wymogu noszenia maski w przestrzeni publicznej na realizację podstawowych potrzeb takich jak potrzeba autonomii, przyłączania się i kompetencji. Potrzeba przyłączania się wymaga dopasowywania się do innych. Rodzi to na przykład dylemat związany z koniecznością przypisania się do jednej z dwóch wyraźnie wykluczających się grup (noszących maski i nienoszących je). W USA przełożyło się to zresztą na identyfikowanie się z określoną partią polityczną bowiem ich liderzy przejawiali skrajnie odmienny stosunek do wymogu występowania w masce. Badacze Ci zasugerowali także prowadzące do dyskomfortu psychicznego skorelowanie postawy akceptacji lub odrzucenia masek z identyfikacją z płcią. Stwierdzili bowiem, że istnienie nacisków społecznych „aby mężczyźni byli twardzi” (Scheid, 2020, s. 7) powodowało negatywny ich stosunek do noszenia masek, z daleko idącymi konsekwencjami w sferze psychicznej, takimi jak poczucie wstydu odczuwane w trakcie tej czynności. Nie bez znaczenia jest tu także wspomniane poczucie kompetencji wystawione na próbę w sytuacji sprzecznych komunikatów na temat skuteczności ochronnej masek przed wirusami, z którymi większość obywateli spotyka się na co dzień. Potrzeba kompetencji realizuje się poprzez przekonanie o własnej skuteczności oraz o panowaniu nad sytuacją, w której się człowiek znajduje. Tymczasem niejednoznaczne opinie na temat podejmowanych środków ochrony osobistej

nie dostarczają pożądanej (pozytywnej) informacji zwrotnej na temat własnego zachowania i wzmacniają poczucie dyskomfortu.

Ten krótki z konieczności przegląd badań psychologów w interesującym nas temacie można zakończyć wnioskami z artykułu opublikowanego w „Scientific Reports”. Zwrócono w nim uwagę na problem jakim jest ponowna identyfikacja osoby, widzianej wcześniej w masce oraz oczywiście zaburzenie zdolności rozpoznawania ekspresji emocjonalnych osób noszących maskę, a zwłaszcza wyrabiania sobie na tej podstawie zdania na temat ich wiarygodności (Marini i in., 2021). Jak wiadomo ludzie uważnie obserwują twarze innych aby upewnić się co do spójności komunikatów przekazywanych im innymi kanałami wzajemnej komunikacji.

Chociaż wyniki cytowanych tu badań psychologów wydają się dostarczać pewne argumenty przeciwnikom powszechnego zabezpieczania się poprzez noszenie maski, nie powinny one decydować o stosunku do fizycznych środków podjętych w okresie pandemii; ochronna wartość maski jest udowodniona i podkreślana w wielu raportach medycznych (zob. np. Howard i in., 2021). Dlatego autorzy badań z obszaru psychologii społecznej i rozwojowej poszukują innych rozwiązań, które mogłyby zniwelować ograniczenia w komunikacji interpersonalnej, wynikające z noszenia maski. W jednej ze wspomnianych powyżej prac zasugerowano stosowanie działań kompensacyjnych w interakcjach społecznych, w obszarach takich jak język ciała, gesty i komunikacja werbalna (Carbon, 2020).

Podsumowanie

Czy wnioski z badań psychologicznych nad tym, jak zmieniają się kontakty społeczne z powodu konieczności powszechnego używania masek jako realnego przedmiotu mogą stanowić uzupełnienie mających filozoficzną naturę rozważań bohatera niniejszego artykułu dotyczących miejsca i roli abstrakcyjnego pojęcia maski w życiu społecznym? Na pozór są to dwa różne światy refleksji badawczej, które łączy tylko użycie tego samego, lecz pojemnego w znaczeniu pojęcia. Przy głębszym zastanowieniu się widzimy

jednak, że życie stworzyło paradoks, który wymaga nowego spojrzenia na problem maski. Według księdza Wojtusiaka (1982, s. 115), że tradycyjne pojęcie maski w naukach społecznych oznaczało mniej więcej „naturalny lub konwencjonalny system znaków służących człowiekowi do wyrażania w sposób społecznie zrozumiały rzeczywistych lub rzekomych stanów świadomościowych i odpowiadających im funkcji”. W ujęciu takim maska zawiera jakąś informację kierowaną do odbiorcy i nie jest tu istotne czy jest ona prawdziwa czy też jej rolę jest zwodzenia innych lub budowanie iluzji. Jej zadaniem jest po prostu „uwytatnianie świata pewnych postaw oraz umacnianie pewnych opinii o osobniku ludzkim, jakkolwiek by kontrastowały z prywatną osobowością mówiącego” (Wojtusiak, 1982, s. 126). Maska jako przedmiot codziennego użytku odcina od informacji, uniemożliwia odbiorcy zrozumienie przeżyć drugiego człowieka (tych, które wyraża jego mimika). Jej symbolika bliższa jest więc metaforze muru, który nie pozwala poznać tego, co kryje się po drugiej jego stronie.

Nie można także zapominać o innych problemach wynikających ze stosunku do maski jako przedmiotu ochrony osobistej. Stała się ona przecież obiektem rozważań na temat sensu i nonsensu ludzkich działań, poprzez negację jej skuteczności w obronie przed infekcją. Przede wszystkim zaś posłużyła jako pretekst do dyskusji na temat swobód obywatelskich i wolności wyboru. Co gorsza, są już także doniesienia medialne o zachowaniach agresywnych, demonstrowanych w stosunku do osób noszących lub nienoszących maskę w miejscach publicznych. Niektóre z takich incydentów zakończyły się śmiercią jednego z uczestników konfliktu.

Wobec uwikłania maski w dyskusje o społeczne generalia mało istotne wydają się próby jej personalizowania, osławiania czy wykorzystania jako manifestacji postaw osób, które ją zakładają, na przykład poprzez kolorystyczny dobór do stroju, umieszczaniu na niej symboli lub hasła, a nawet schematycznego rysunku zębów, upodabniając twarz osoby noszącej półmaskę do trupiej czaszki. Lecz przecież i takiego wykorzystania maski nie można bagatelizować, wiąże się ono ze stylem życia i zawiera istotne społecznie komunikaty.

Ksiądz Edward Wojtusiak nadał swoim rozważaniom podtytuł „esej socjologiczny”. Esei jest formą literacką, prezentującą punkt widzenia jego autora, stanowi więc raczej głos w jakiejś sprawie, nie zaś prezentację teorii naukowej. Być może w ten sposób chciał dotrzeć do większej, niż tylko badacze problemu, grupy odbiorców. Na pewno intrygować może fakt, że artykuł księdza Wojtusiaka został opublikowany w momencie, gdy na ekranie telewizyjnym pojawili się spikerzy w wojskowych uniformach, a słowo „mundur” zaczęło być powszechnie kojarzone z patrolami milicyjnymi i wojskowymi, które stały się codziennością polskich ulic okresu stanu wojennego. Czy była to przypadkowa zbieżność, czy raczej był to jego komentarz do sytuacji, w której abstrakcyjny konstrukt zaczął nabierać realnego wymiaru? Odpowiedź łatwo można znaleźć w przytaczanym artykule. Obecnie mierzymy się z kolejnym wyzwaniem z tego obszaru: spełniająca do niedawna rolę przenośni lub rekwizytu pojęcie „maska”, nabrało całkiem nowych znaczeń i otworzyło przed psychologami bogate pole badań.

Ksiądz Władysław Tarasek, autor szkicu na temat księdza Wojtusiaka, zacytował fragment z jego listu będącego prośbą do władz zwierzchnich o zwolnienie go z funkcji dziekana: „Przejęcia w więzieniach i obozach hitlerowskich, jak również smutne czasy powojennego terroru antyhitlerowskiego i oportunistyczna postawa niektórych członków naszego Episkopatu, bojących się napiętnować nietolerancję oficjalnych czynników w Polsce Ludowej w odniesieniu do religii i jej wyznawców, gdy czynią to obecnie już nawet sami komuniści – to wszystko wpłynęło na moje zdrowie (...) ujemnie” (Tarasek, 2007, s. 271-272). Być może w tych wyznaniach tkwi wyjaśnienie zainteresowania autora problemem masek społecznych, który, jak wynika z tych kilku zdań, sam takich masek „zakładał” niewiele. Dziś jednak, gdy problem maski powraca w całkiem nowych kontekstach, warto poświęcić mu więcej uwagi, a koncepcja munduru społecznego księdza Wojtusiaka, opisująca szereg ciekawych aspektów tego tematu może być dobrym punktem wyjścia do takich badań i refleksji.

Bibliografia

- Adamek, M. (2007). Edward Wojtusiak (1905-1983). W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*. T. 2, 363-366. Wrocław-Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Carbon, C.-Ch. (2020). Wearing Face Masks Strongly Confuses Counterparts in Reading Emotions. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.566886>
- Carbon, C.-Ch., Serrano, M. (2021). The Impact of Face Masks on the Emotional Reading Abilities of Children - Lesson From a Joint School-University Project. *i-Perception*, 12(4), 1-17. <https://doi.org/10.1177/20416695211038265>
- Chałasiński, J. (1969). *Spółczesność i wychowanie. Wydanie trzecie*. Warszawa: PWN.
- Domański, C. W. (2014). Czego nas uczy „psychologia niekontynuowana”? *Czasopismo Psychologiczne*, 20 (1), 15-21.
- Gori, M., Schiatti, L., Amadeo, M. B. (2021). Masking Emotions: Face Masks Impair How We Read Emotions. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.669432>
- Howard, J., Huang, A., Li, Z., Tufekci, Z., Zdimal, V., van der Vesthuizen, H.-M. i in. (2021). An evidence review of face masks against COVID-19. *PNAS*, 118(4), 1-12, <https://doi.org/10.1073/pnas.2014564118>
- Joseph, N., Alex, N. (1972). The Uniform: A Sociological Perspective, *American Journal of Sociology*, 77(4), 719-730.
- Kępiński, A. (1989). *Poznanie chorego*. Wydanie II. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Marini, M., Ansani, A., Paglieri, F., Caruana, F., Viola, M. (2021). The impact of facemasks on emotion recognition, trust attribution and re-identification. *Scientific Reports*, 11(5577) <https://doi.org/10.1038/s41598-021-84806-5>
- Nowak, A. (2004). *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej, 1786-1985: R-Ż*. Tarnów: Biblos.
- Ruba, A. L., Pollak S.D. (2020) Children's emotion inferences from masked faces: Implications for social interactions during COVID-19. *PLoS ONE* 15(12): e0243708. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243708>
- Scheid, J. L., Lupien, S. P., Ford, G. S., West, S. L. (2020). Commentary: Physiological and Psychological Impact of Face Mask Usage during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Sep 12;17(18):6655. <https://doi.org/10.3390/ijerph17186655>
- Szymański, J. (2011). Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny. Tom II. Lublin: b. w. (Druk Zakład Poligraficzny Mielec).
- Tarasek, W. (2007). Ksiądz Edward Wojtusiak (1905-1983) – duszpasterz i socjolog. *Rocznik Sądecki*, 35, 267-277.
- Wojtusiak, E. (1982). Z problematyki munduru społecznego. Esej socjologiczny. *Kultura i Społeczeństwo*, 26 (1-2), 107-132.
- Zawadzki, R. (2010). Czym jest i czym może być portret psychologiczny. W: R. Zawadzki (red.), *Portrety psychologiczne*, 13-157. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.